

УДК 314.15:336.5

Коломієць О.О.

*кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу досліджень
демографічних процесів та демографічної політики
Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи Національної академії наук України*

ДЕМОГРАФІЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОПОМОГИ ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті висвітлено роль допомоги при народженні дитини у формуванні тенденцій і рівня народжуваності в Україні. Визначено ймовірні демографічні, соціальні та економічні наслідки змін у порядку надання та обсягах цієї виплати у період кризи. Запропоновано варіанти реформування даного інструменту сімейної політики.

Ключові слова: допомога при народженні дитини, сімейна політика, демографічна політика, народжуваність, бідність сімей з дітьми, становище жінок на ринку праці.

Коломієць А.А. ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ, СОЦИАЛЬНОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОМОЩИ ПРИ РОЖДЕНИИ РЕБЕНКА В ПЕРИОД ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье освещена роль помощи при рождении ребенка в формировании тенденций и уровня рождаемости в Украине. Определены вероятные демографические, социальные и экономические последствия изменений в порядке предоставления и объемах этой выплаты в период кризиса. Предложены варианты реформирования данного инструмента семейной политики.

Ключевые слова: помощь при рождении ребенка, семейная политика, демографическая политика, рождаемость, бедность семей с детьми, положение женщин на рынке труда.

Kolomiets O.O. DEMOGRAPHIC, ECONOMIC AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF BIRTH GRANT IN ECONOMIC CRISIS

The role of birth grant in demographic tendencies and fertility forming in Ukraine has been illuminated in the article. The probable demographic, social and economic consequences of changes in this payment's assignment and dimensions in economic crisis have been defined. The publication also suggests variants of reform of this policy instrument.

Keywords: birth grant, family policy, demographic policy, fertility, poverty of families with children, position of women at labour market.

Постановка проблеми. Однією з визначних демографічних тенденцій першого десятиріччя незалежності стало найдраматичніше за всю історію України падіння народжуваності – у 2001 р. значення сумарного коефіцієнта народжуваності було зафіксовано на рівні 1,085 дитини на одну жінку дітородного віку (в той час як у 1990 р. він був на рівні 1,844 дитини). Незважаючи на те, що цей показник зазнає помітних коливань як у більш розвинених, так і у менш розвинених державах, тодішній «антирекорд» досі не був подоланий ні однією країною європейського регіону. Значна тривалість періоду падіння рівня народжуваності і дуже поступовий характер його поновлення в наступні роки визначили необхідність у впровадженні активних заходів пронаталістської політики, головним (і практично єдиним) з яких стало підвищення допомоги при народженні дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейна політика як складова соціально-демографічної політики держави визнається багатьма дослідниками важливим інституціональним чинником народжуваності.

У першій половині ХХ ст. домінувала думка про те, що політика, спрямована на стимулювання народжуваності, є витратною і малоефективною, після того, як подібні оцінки були викладені Д. Глассом у 1940 р. [1]. У другій половині ХХ ст. розвинені країни зіштовхнулися з небезпечно швидкими темпами скорочення народжуваності і були вимушені вдаватися до заходів, спрямованих на її підвищення. У 1970-1980-х роках такі були вжиті майже в усіх країнах Східної Європи, у тому числі і в СРСР. Демографічний аналіз засобів сімейної політики, що впроваджувалися у радянській Росії в 1980-х роках, проведений С. Захаровим, дає неоднозначну оцінку її ефективності. В загальному підсумку йдеться про те, що найбільш очевидний наслідок цієї політики –

зсув календаря народжень, у довгостроковій перспективі відіграв швидше негативну, ніж позитивну роль у демографічній ситуації у сучасній Російській Федерації [2]. Німецькі ж дослідники Т. Бюттнер і В. Лутц, які вивчали вплив політичних засобів стимулювання народжуваності в 1976 р. у Східній Німеччині, дійшли висновку про те, що такі заходи були позитивними і призвели до підвищення народжуваності в цій країні на 15-20% в період з 1977 до 1987 року [3]. Проаналізувавши сімейну політику, що впроваджувалася в Угорщині з 1965 р., деякі вчені дійшли висновку, що вона справді зупинила падіння народжуваності, яке спостерігалось у той час [4].

У другій половині ХХ-на початку ХХІ ст. набули популярності комплексні дослідження щодо взаємного впливу на народжуваність економічних факторів і факторів соціального середовища. У 1997 р. А. Готьє і Дж. Хатціус провели дослідження ефективності політики стимулювання народжуваності на основі даних про 22 розвинені країни в період 1970 – 1990 рр. і побудували економетричну модель, що дала їм змогу зробити висновки про позитивний вплив грошових виплат на дітей на рівень народжуваності. За їх розрахунками для підвищення народжуваності на 0,07 дитини потрібно збільшити витрати держави на 25% [5]. Передбачається також, що широкий комплекс політичних заходів (що включає не тільки грошові виплати) на основі 25-відсоткового збільшення державних витрат міг би призвести до зростання народжуваності на 0,1 дитини.

На сучасному етапі в Україні дослідженням пронаталістської політики як явища та аналізом дієвості поточної демографічної політики в Україні і за її межами займаються в Національному інституті стратегічних досліджень та Інституті демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН Укра-

іни. Зокрема, в Національному інституті стратегічних досліджень пронаталістська політика вивчається в контексті створення демографічних передумов для ефективного забезпечення трудових ресурсів безпеки в Україні, розробки практичних рекомендацій для реалізації соціально-демографічної політики, спрямованої на збереження і розвиток трудових ресурсів потенціалу [6]. В Інституті демографії та соціальних досліджень було видано ряд колективних монографій, присвячених проблемам народжуваності та реалізації сімейної політики [7; 8; 9] та одноосібних публікацій з питань [10; 11]. Варто також відзначити спроби окремих дослідників провести проміжний аналіз результатів пронаталістської політики, що впроваджувалася в Україні починаючи з 2005 р. [12; 13].

Виділення невирішених раніше загальної проблеми. Запровадження останніх змін у порядку надання і обсягах допомоги при народженні дитини потребує визначення можливих наслідків такого реформування і розробки адекватних заходів реагування на них.

Метою статті є визначення можливих демографічних, соціальних та економічних наслідків змін у порядку надання та обсягах державної допомоги при народженні дитини.

Виклад основного матеріалу.

Народжуваність в Україні у 2002-2012 рр.: тенденції та фактор державної допомоги

З 2002 р. разом зі збільшенням чисельності народжених відбувається поступове підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності. Так, у 2009 р. він сягає значення 1,46 дитини, що було помітно нижчим за середньоєвропейський рівень – 1,59 (для 27 країн ЄС у цьому ж році), проте вищим ніж у країнах, як Німеччина (1,36), Іспанія (1,4), Італія (1,41), Латвія (1,31), Угорщина (1,32), Мальта (1,43), Австрія (1,39), Польща (1,40), Португалія (1,32), Румунія (1,38), Словаччина (1,41). Це дозволило Україні позбавитися звання європейської країни з «найнижчим з низьких» [14] рівнів народжуваності.

Зростання сумарного коефіцієнта народжуваності після 2002 р. відбувалося у період стабілізації економічної ситуації, а активна демографічна політика у 2005-2009 рр. стала додатковим фактором підвищення народжуваності – у цей період загальний і сумарний коефіцієнти народжуваності підвищуються найбільш інтенсивно, хоча в 2010 р. останній незначно знижується до 1,445 (з 1,460 у 2009 р.). Проте в 2011 р. цей показник майже повертається до рівня 2009 р., і перебігає межу в 1,5 дитини на одну жінку дітородного віку в 2012 р.

Головною особливістю народжуваності в Україні стало збереження рис традиційної моделі дітородної поведінки, за якою первістоків жінки народжують у молодому віці. Незважаючи на те, що показник середнього віку матері при народженні першої дитини поступово зростає і в 2013 р. становив 24,8 роки, він все ще залишається одним з найнижчих у Європі. Крім того, як показує аналіз народжуваності за черговістю народження і віком матері, дітей наступних черговостей українські жінки також народжують порівняно рано: у 1990-2011 рр. найвищі повікові показники народжуваності спостерігаються у матерів 20-24 років. У 2011-2012 рр. вони помітно зближуються з відповідними показниками у наступній віковій групі (25-29 років) за рахунок продовження репродуктивної активності жінками цього віку. У 2013 р. вже у жінок у віці 28 років і старших частка других дітей (14 837 особи) переважає частку первістоків (12 711 осіб).

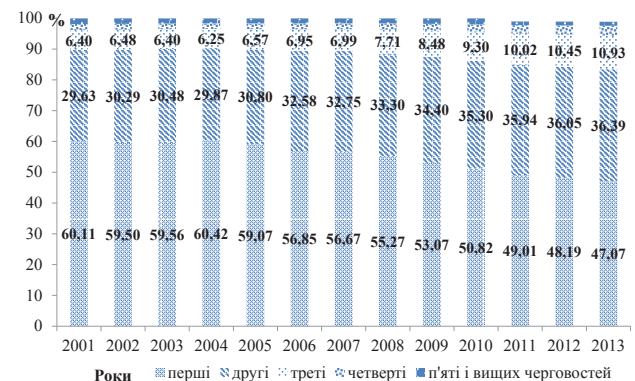
Ще однією важливою особливістю формування сучасного тренду народжуваності в Україні стало підвищення дітородної активності жінок старших вікових груп у 2000-ні роки. Так, для жінок 30-34 років кількість народжених на 1000 жінок збільшилася у 2,4 рази – з 26,5 в 2000 р. до 61,4 у 2012 р., для жінок 35-39 років у 3 рази – з 8,7 до 26,4, для жінок 40-44 років – з 1,9 до 5 у цей самий період. Як видно з табл.1, у старших вікових групах кількість народжених збільшується за рахунок народження дітей другої та більш високих черговостей.

Розподіл народжених в Україні у 2013 р. за порядком народження та віком матері, осіб

Вік матері	Порядок народження у матерів			
	Перші	Другі	Треті	Четверті і більше разом
До 15	140	5	0	0
15 – 19	27193	3175	33	55
20 – 24	97512	33610	6138	1696
25 – 29	78544	70439	16227	6713
30 – 34	25463	53503	18742	9432
35 – 39	6796	19495	11148	7830
40 – 44	1040	2688	2276	2331
45 – 49	82	100	93	119
50 – 54	15	12	7	4
55 і старше	5	6	2	0

Джерело: за даними Державної служби статистики України

Показовим є також той факт, що в кризовий і посткризовий період 2009-2012 рр. коефіцієнти народжуваності саме старших жінок зберігають тенденцію до підвищення порівняно з попереднім періодом: у віковій групі 30-34 років коефіцієнт народжуваності зріс з 61,4 в 2008-му докризовому році до 58,0 в 2012 р., з 19,7 до 26,4 для 35-39-річних жінок; з 3,3 до 5 для жінок віком 40-44 років у той самий період. Отже, в той час як молоді жінки в період рецесії народження дитини були схильні відкладати, для жінок старшого віку бажання реалізувати дітородні установки було сильнішим за економічні негаразди. Тим більше, існуюча на той час система соціальної допомоги сім'ям з дітьми надавала додаткове джерело підтримки для батьків, які народжували других і третіх дітей, у вигляді підвищеного розміру допомоги при народженні дитини на дітей цих черговостей. Таким чином, у період з 2009 по 2013 р. на національному рівні посилюється тенденція до підвищення частки дітей другої і третьої черговостей (рис. 1), що свідчить про більш повну реалізацію дітородних установок.

Рис. 1. Розподіл новонароджених за черговістю народження у 2001-2013 рр. в Україні, %

Підсумовуючи дані про поточний характер народжуваності, варто зазначити, що нинішні позитивні тенденції сформовані завдяки поєднанню розповсюдження традиційної моделі народжуваності та існування сприятливих умов для реалізації відкладених у 1990-ті роки народжень. Такими чином, загальний внесок у покращення показників фертильності зробили жінки всіх вікових категорій – одні народжували перших і других дітей в ранньому віці, в той час інші напередодні виходу із фертильного віку приводили фактичне число народжених дітей до бажаного.

Окремо слід відзначити, що домінування установки на реалізацію репродуктивної функції в молодому віці в Україні є фактором, що позитивно позначається на загальному рівні народжуваності, оскільки чим раніше жінка розпочинає «материнську кар'єру», тим більше часу і можливостей для народження більшої кількості дітей, у той час як «відкладені» народження завжди мають шанси бути нереалізованими з тих або інших причин (економічних, медичних, особистих та ін.) [15]. До того ж зі збільшенням віку психологічні вигоди від народження дитини (особливо другої і наступних черговостей) зменшуються [16]. Крім того, фактор наявності лише незначної кількості високооплачуваних престижних робочих місць на ринку праці робить для молодих жінок народження дитини достойною альтернативою початку трудової діяльності, особливо за умов надання значної фінансової підтримки державою. Тим більше, як показує ряд досліджень [17; 18], молоді сім'ї є більш чутливими до фінансових інструментів пронаталістської політики і більше схильні реалізовувати свої дітородні плани під їх впливом. Однак, як показує український досвід останніх років, в умовах економічної кризи значна кількість молодих жінок готова відкласти народження дитини на більш економічно сприятливий період, коли щедра державна підтримка буде поєднуватися з реальними можливостями самозабезпечення.

Економіко-соціальне значення допомоги при народженні дитини у кризовий період

Станом на початок 2014 р., відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [19], розмір допомоги при народженні першої дитини відповідав 30 розмірам прожиткового мінімуму (сума у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму виплачувалася одноразово при народженні дитини, решта – рівними частинами протягом наступних 24 місяців), розмір допомоги при народженні другої дитини відповідав 60 розмірам прожиткового мінімуму (та ж сама сума при народженні дитини, залишок – рівними частинами протягом наступних 48 місяців), допомоги при народженні третьої дитини – 120 розмірам прожиткового мінімуму (так само у розмірі 10 прожиткових мінімумів при народженні дитини і рівними частинами протягом наступних 72 місяців).

Згідно зі змінами до цього Закону, внесеними шляхом прийняття Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» [20], розмір допомоги при народженні дитини нині складає 41280 грн. незалежно від черговості народження дитини (одноразово вилічується допомога у розмірі 10320 гривень, решта суми – протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України). Таким чином, було незначно збільшено допомогу при народженні першої дитини (однак розмір сукупний виплат на першу дитину, що виплачується протягом перших трьох років її життя, зазнав фактичного скорочен-

ня через ліквідацію допомоги по догляду за дитиною до досягнення не трирічного віку як такої), розмір допомоги при народженні другої дитини скоротився приблизно в півтори рази, при народженні третьої дитини – в три рази. Спробуємо спрогнозувати, які соціально-економічні наслідки буде мати таке скорочення.

Сім'ї з дітьми є однією з найбільш вразливих категорій населення, що підлягають значному ризику бідності. Особливо це стосується сімей з малолітніми дітьми, та таких, в яких зростає більше однієї дитини. Зокрема, навіть після перегляду державної політики щодо соціального забезпечення сімей з дітьми, у 2006 р. 42% домогосподарств з дітьми до трьох років залишалися за межею бідності, там само перебувало майже кожне друге (46,6%) домогосподарство з двома або більше дітьми [21]. Незважаючи на те, що бідність сімей з дітьми є складною соціальною проблемою навіть для розвинених країн, в Україні це явище набуває особливих негативних рис – в європейських країнах рівень бідності в повних сім'ях з двома дітьми, як правило, нижчий, ніж середньонаціональний, в той час як у нас наявність другої дитини значно підвищує ризик опинитися за межею бідності для всієї сім'ї. При цьому сім'ї з дітьми до трьох років найбільше ризикують опинитися за межею злиденності. Причини такого стану речей однакові практично в кожній країні: з народженням кожної наступної дитини у домогосподарстві збільшується навантаження на працюючих дорослих членів родин, кількість яких не змінюється. А в період, коли дитина перебуває у віці, коли потребує постійної турботи і домашнього піклування (1-3 роки), через відхід матері з ринку праці в сім'ї чисельність «годувальників» зменшується разом зі зростанням фактичних утриманців – як за рахунок дитини, так і за рахунок її матері.

І хоча зв'язок бідності і народжуваності нелінійний, однак суб'єктивно оцінюючи своє становище у середовищі з такими показниками дитячої бідності, більшість людей з середніми доходами схильна вчинити раціонально і відкладати народження дитини, або ж відмовлятися від народження бажаного числа дітей на користь збереження поточного соціального статусу. Особливо це стосується одиноких незаміжніх жінок, що бажали б народити дитину «для себе». Найбільш матеріально тяжким становище таких жінок стає після закінчення терміну виплати допомоги при народженні дитини – адже тоді матері доведеться не тільки самостійно виховувати, але й практично самостійно утримувати дитину, адже соціальний захист таких сімей залишається вкрай слабким – за існування чисельних видів державної підтримки (адресна соціальна допомога, допомога одиноким матерям, державна допомога на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів) рівень бідності в неповних сім'ях залишався помітно вищим за рівень бідності у сім'ях з дітьми (відповідного віку) в цілому по країні. Окремо варто зазначити, що до цієї категорії сімей відносяться не лише поодинокі випадки усвідомленого одинокого материнства, спричиненого «новими соціальними віяннями». У схожому з жінками, що народили дитину, але ніколи не перебували у шлюбі, опиняються жінки, які самостійно виховують дітей після розлучення – разом ці дві види сімей складають (або є частиною) майже 20% домогосподарств з дітьми.

Ситуація погіршується тим, що в Україні жінки, які виховують малолітніх дітей (як самостійно, так і в повних сім'ях), мають обмежені можливості

щодо самозабезпечення. В розвинених країнах жінки можуть поєднувати трудову діяльність і виховання дітей, навіть найменшого віку, завдяки участі у нетрадиційних формах зайнятості, як то дистанційна або надомна робота. При цьому право працювати на умовах часткової зайнятості або за гнучким графіком роботи закріплене в переважній більшості розвинених країн за працівниками з дітьми (обох статей) законодавчо. На початку 2000-х років в середньому в країнах ЄС таким правом користувався кожний третій робітник, який мав дітей (зі значними варіаціями, в залежності від країни), включаючи більше половини жінок з дітьми до 6 років [22; 23].

Повертаючись до ситуації в Україні, слід зазначити, що формально українське законодавство передбачає скорочення робочого часу (установлення неповного робочого дня і неповного робочого тижня) для жінок, які мають дітей до 14 років (ст.ст. 51, 56 Кодексу законів про працю України [24]). Передбачена також можливість працювати неповний робочий день для жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 179 Кодексу законів про працю України). Однак ці прогресивні норми не набули широкого практичного застосування, оскільки закон не регулює тривалість скороченого робочого дня або тижня. Отже, скористатися цим правом жінка може лише за домовленістю з роботодавцем, який в переважній більшості випадків не зацікавлений в розповсюдженості такої форми зайнятості. Таким чином, реальну можливість поєднувати роботу і виховання малолітніх дітей має лише незначна частка жінок, переважно з числа фрілансерів або представників творчих професій.

Отже, в умовах практично всеохоплюючої бідності сімей з дітьми державна допомога при народженні дитини є одним із найважливіших елементів системи соціального захисту. І результати досліджень умов життя домогосподарств, що регулярно проводяться Держстатом, показують: що більше у сім'ї дітей, то більшу роль відіграє державна підтримка у формуванні її доходів (в останньому кварталі 2012 р. в однієї сім'ї допомоги на дітей складала в середньому 2,9% від загального грошового доходу, в той час як в багатодітних, де виховується троє або чотири дітей, загальна вага таких виплат наближалася до чверті від усіх грошових доходів [25]). Особливу важливу соціальну роль відіграє державна допомога для найбільш вразливих категорій сімей з дітьми в економічно несприятливий період. Незважаючи на складну економічну ситуацію в 2008-2013 рр., завдяки існуючій на той час системі соціального захисту (в тому числі прив'язки допомоги при народженні дитини до черговості її народження) державі вдавалося попередити перетинання межі бідності значною частиною таких сімей: їх становище погіршилося лише у 2010 р., коли рівень бідності багатодітних господарств збільшився на 5 в. п., а домогосподарств з дітьми до 3 років на 1 в. п [26]. Однак вже наступного року рівень бідності серед багатодітних сімей з дітьми показав помітну динаміку до зменшення [27].

Продумана сімейна політика має проводитися відповідно до загальної макроекономічної ситуації і поточних потреб ринку праці. Впроваджуючи ті чи інші заходи політики, держава може стимулювати жінок активно залучатися до ринку праці на умовах повної зайнятості чи відкладати трудову діяльність на період (іноді тривалий) догляду за дитиною, або ж, як проміжний варіант, надати можливість для поєднання зайнятості в економіці з материнськими обов'язками.

Так, наприклад, у Франції після Другої світової війни і до середини 1960-х років впроваджувалася політика, підлаштована під існуючу в той час «модель чоловіка-годувальника», за якої заохочувалася активна репродуктивна діяльність жінок, що за громадським значенням прирівнювалася до участі в суспільному виробництві. З 1970-х років у відповідь на зростаючий в країні попит на працю жінок уряд став розширювати державні установи по догляду за дітьми дошкільного віку, запрошуючи жінок, які мають дітей, долучитися до ринку праці. Нова сімейна політика отримала назву «політики вільного вибору», за якої жінки могли обирати сферу самореалізації – сім'ю або кар'єру [28]. У другій половині 1990-х років на зміну прийшла «нова сімейна політика», заснована на ідеях соціальної справедливості і гендерної рівності [29]. Основними напрямками реалізації цих ідей стали заохочення зайнятості матерів, установлення гендерної рівності на ринку праці, всебічна матеріальна підтримка сімей з дітьми (особливо багатодітних) – за допомогою значних виплат при народженні дитини, дуже щедрих податкових пільг, численних сімейних бонусів і компенсацій витрат на дитячі товари та послуги, включаючи витрати на оплату дитячих дошкільних закладів і приватних піклувальників і вихователів. Таким чином, жінки, які наважуються на народження багатьох (трьох і більше) дітей, не втрачають можливості для професійної самореалізації і надійно захищені від бідності у випадку скорочення джерел власних доходів. За оцінками Французького національного інституту демографічних досліджень (INED), Франція стала єдиною європейською країною, що змогла зберегти тенденцію до підвищення народжуваності в кризовий та посткризовий період 2008-2013 рр. саме завдяки найбільш надійній серед розвинених країн системі соціального захисту і матеріальної підтримки сімей з дітьми [30].

Якщо б український уряд наслідував цей підхід, то не вдався б до скорочення виплат при народженні дитини у період зменшення трудових доходів населення і формування обмеженого попиту на ринку праці. В багатьох випадках жінки розглядають період рецесії як вдалий момент для реалізації своїх дітородних планів. Причому це стосується як молодих жінок, які не встигли вступити на ринок праці і народжують дитину, відкладаючи побудову кар'єри на більш економічно сприятливий період, так і високопрофесійних жінок старших вікових груп, які мали високодохідну роботу, але вимушені були перервати професійну діяльність через її втрату. Зокрема, є дані щодо помітного підвищення репродуктивної активності жінок з найвищими рівнями освіти у період економічної невизначеності 1992-1994 рр. у Швеції [31]. Такі жінки схильні відкладати народження дитини в період економічного зростання через те, що їх дітородна діяльність супроводжується значними «втратами від материнства», як фінансовими, так і кар'єрними. Однак для прийняття рішення про народження дитини кожна жінка повинна бути впевнена в тому, що таке рішення не виштовхне її за межу бідності. Звичайно, державна допомога, що не покривала реальних витрат на дитину та втрату доходів від зайнятості (навіть у тих розмірах, що були визначні на початок поточного року), не могла виступити при цьому визначальним чинником за умови відсутності власних ресурсів домогосподарства, однак її наявність відіграла роль «підстраховки» на випадок скорочення або зникнення джерел цих ресурсів.

Потрібно зазначити, що час для «оптимізації витратків» у цій сфері обраний вкрай невдало з демографічної точки зору, адже попри те, що численні когорти жінок, народжені в 1980-х роках, вийшли з найбільш активного дітородного віку (20-29 років), вони все ще продовжують народжувати щорічно значну кількість дітей. Водночас жінки старших когорт, стараннями яких, в тому числі, останніми роками відбувався приріст народжень дітей другої і вищих черговостей, взагалі найближчим часом вийдуть з фертильного віку. У разі, якщо населення відреагує на скорочення допомоги при народженні дитини значним зменшенням показників народжуваності, держава втратить останній шанс «підзасипати» демографічну яму 1990-х зусиллями жінок цих поколінь. Як відомо, покоління дівчат, які народилися в 1990-ті роки і найближчим часом розпочнуть свою дітородну діяльність, дуже нечисленні. І навіть якщо у держави через кілька років знайдуться гроші на пронаталістську політику, чисельність потенційних об'єктів такої політики не дозволить мати приріст у кількості народжень. Таким чином, скорочення допомоги при народженні дитини може не тільки призвести до зниження сумарного коефіцієнта народжуваності, але й негативно позначиться на формуванні народжуваності реальних поколінь жінок.

Орієнтуючись на дані щодо народжуваності у 2013 р., можна спрогнозувати, що загальна економія на виплатах при народженні дітей другої і більших черговостей складе близько 5,3 млрд грн. Однак вигода, яку отримує держава до кінця поточного року, досить невелика: значна частина цих коштів мала бути виплачена протягом четвертого-шостого років життя дітей третьої і вищих черговостей. Крім того, виплати, вже призначені дітям, які народилися в першій половині поточного року, будуть виплачуватися в повному обсязі. Більше того, в довгостроковій перспективі значну частину цих коштів держава буде вимушена повернути домогосподарствам у вигляді соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, компенсацій за оплату комунальних послуг для цієї категорії сімей, за харчування їх дітей у дошкільних і шкільних і навчальних і т. п. Чисельність нужденних помітно збільшиться, а суспільство отримає негативний сигнал про те, що сімейна політика не є більше пріоритетом для держави. При цьому сам факт скорочення допомоги при народженні дитини без попереднього повідомлення про зменшення фінансування однієї з найважливіших державних соціальних програм буде свідчити про непослідовність дій уряду у сфері сімейної політики і підірве довіру населення до її заходів.

Перспективні напрямки реформування допомоги при народженні дитини

Перш за все, проведення будь-якої реформи повинно супроводжуватися роз'яснювальною роботою щодо кінцевої мети здійснюваних заходів і проведенням громадських консультацій з питань реформування тієї чи іншої сфери соціально-економічної політики. «Згорання» соціальних програм потребує адаптації населення до нових соціально-економічних умов і тому повинно відбуватися поступово, з заздалегідь оголошеними етапами завершення дії окремих заходів, що впроваджувалися в межах цих програм.

З основних напрямків реформування допомоги при народженні дитини можна назвати:

1. Повернення диференціації виплат в залежності від черговості народження дитини. По-перше, будь-яка соціальна виплата повинна бути спрямована тим, хто потребує її найбільше. Оскільки ризик

опинитися за межею бідності для сім'ї безпосередньо залежить від кількості дітей, які в ній виховуються, то диференціація цієї виплати дозволяє дотримуватися принципу адресності без витрат на перевірку майнового стану сімей. По-друге, допомога при народженні дитини не є соціальною допомогою в чистому вигляді, великою мірою це – інвестиція у відтворення людського потенціалу. Саме тому в народженні другої і третьої дитини держава є більш зацікавленою, ніж мати і батько дитини, які несуть значні майнові і кар'єрні витрати у зв'язку з таким народженням, в той час як можуть отримати більшість психологічних переваг від батьківства після народження першої і єдиної дитини.

2. Можливе позбавлення права на виплату допомоги при народженні дитини матерів, які проживають у домогосподарстві з доходами більше 8-10 прожиткових мінімумів на особу на місяць. Очевидно, що рівень забезпеченості таких домогосподарств є настільки високим, що допомога при народженні дитини не відіграє великого значення у формуванні їхніх доходів. В той же час при обмеженні прав на отримання цієї виплати потрібно слідкувати, щоб під дію цього заходу не підпали представники середнього класу, оскільки можливість отримати ці кошти є для них важливою з точки зору утримання поточно-го соціального становища і, таким чином, виступає позитивним фактором у прийнятті рішення про народження дитини. Крім того, надання допомоги при народженні дитини (тим більше, значних її розмірів) лише незабезпеченим верствам населення буде сприяти маргіналізації народжуваності.

3. За умови підвищення попиту на ринку праці розмір допомоги при народженні дитини може скорочуватися разом з одночасним введенням значних (на рівні 70% від попереднього розміру заробітної плати) і відносно тривалих (6 місяців) виплат, спрямованих на компенсацію жінкам втрат їхнього заробітку. Це буде стимулювати високоосвічених жінок, затребуваних на ринку праці, до поєднання зайнятості і виконання материнських обов'язків. В умовах економічної кризи додатково до стандартного розміру допомоги при народженні дитини може бути призначено доплату для жінок, які в цей економічно складний період готові зменшити тиск на ринку праці і відійти від зайнятості, присвятивши себе вихованню кількох дітей. Така доплата може призначатися матерям, які народили другу дитину в період економічної кризи і не пізніше, ніж через 2,5 роки після народження попередньої дитини. Ця виплата відома у зарубіжній науковій літературі і практиці соціальної політики як *speed premium in parental leave systems*.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Підвищений розмір допомоги при народженні дитини справляв позитивний вплив на формування тенденції народжуваності в останні десять років (особливо в аспекті підвищення долі дітей другої та третьої черговостей) і сприяв покращенню матеріального становища сімей з дітьми, що мало особливо велике значення під час кризи останніх років.

Зменшення розміру допомоги при народженні другої, третьої та дітей вищих черговостей призведе до посилення ризику опинитися за межею бідності для сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей і сімей з дітьми до трьох років. Крім того, внаслідок збільшення бідності сімей з дітьми і втрати довіри до заходів сімейної політики можливе зниження показників народжуваності.

Обґрунтування нових заходів соціально-демографічної та сімейної політики повинно супроводжуватись проведенням держаних інформаційних кампаній, спрямованих на розповсюдження через засоби масової інформації результатів досліджень і публікацій щодо причин і наслідків демографічної кризи, важливості трудових ресурсного забезпечення економіки, ролі народжуваності у послабленні темпів старіння населення; проведенням інформаційно-комунікативних заходів, присвячених проблемі подолання бідності сімей з дітьми.

У зв'язку з тим, що репродуктивна поведінка є наслідком дії складного комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів, ефективність пронаталістської політики залежить не тільки від вдалого підбору інструментів впливу, але й від їх взаємної узгодженості та підпорядкованості спільній меті, а також відповідності тим економічним і соціальним обставинам, за яких така політика впроваджується. Відповідно, зміна цих обставин передбачає модифікацію демографічної політики, розроблення комплексу заходів на перспективу.

На нашу думку, в майбутньому найбільш актуальним завданням пронаталістської політики буде розробка і впровадження заходів, спрямованих на забезпечення поєднання зайнятості та батьківства; тобто така, що буде пропонувати вирішення проблеми скорочення життєвого потенціалу на період трудової діяльності жінок молодших вікових груп, що прогнозується дослідниками-демографами [32].

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Glass D. Population Policies and Movements in Europe / D. Glass. – Oxford: Clarendon Press, 1940.
2. Захаров С. В. Демографический анализ эффекта мер семейной политики в России в 1980-х гг. / С.В. Захаров // Материалы междунар. семинара «Низкая рождаемость в Российской Федерации: вызовы и стратегические подходы» (Москва, 14-15 сент. 2006 г.). – М.: Права человека, 2006. – 103 с.
3. Buttner T. Estimating fertility responses to policy measures in the German Democratic Republic / T. Buttner and W. Lutz // Population and Development Review. – 1990. – № 16(3). – P. 539-555.
4. Andorka R. The impact of population policy on fertility in Hungary, 1960–1980 / R. Andorka and G. Vukovich // Papers of the International Population Conference / Florence: International Union for the Scientific Study of Population, 1985. – P. 403-412.
5. Gauthier A. Family benefits and fertility: An econometric analysis / A. Gauthier and J. Hazius // Population Studies. – 1997. – № 51(3). – P. 295-306.
6. Коломієць О.О. Демографічні передумови забезпечення трудових ресурсної безпеки України: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / О. Коломієць. – Київ, 2013. – 20 с.
7. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-інформаційних процесів / [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, В.Г. Бялковська та ін.] – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
8. Шлюб, сім'я та дитородні орієнтації в Україні [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, О.М. Балакірева та ін.] – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.
9. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, В.Г. Бялковська та ін.] – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
10. Коломієць О.О. Політика сприяння поєднанню зайнятості і батьківства в Україні (з урахуванням досвіду країн Західної Європи) / О.О. Коломієць // Демографія та соціальна політика. – 2010. – № 1(13). – С. 139-148.
11. Загальна характеристика програм державної допомоги сім'ям з дітьми та оцінка допомоги при народженні дитини / Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання / за ред. Е.М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — Умань: Видавель «Сочинський», 2012. — 312 с.
12. Коломієць О.О. Аналіз результатів політики стимулювання народжуваності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/desember08/25.htm>.
13. Крімер Б.О. Демографічні наслідки запровадження допомоги при народженні дитини / Б.О. Крімер // Демографія та соціальна політика. – 2013. – № 1(19). – С. 37-46.
14. Perelli-Harris Brienna Ukraine: On the border between old and new in uncertain times [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.demographicresearch.org/volumes/vol19/29/>.
15. McDonald P. Low Fertility: Unifying the Theory and the Demography / P. McDonald // Paper presented at the Annual meeting of the Population Association of America / Atlanta, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.anu.edu.au/archive/00001113/>.
16. McDonald P. The «Toolbox» of Public Policies to Impact on Fertility – a Global View / P. McDonald // Low fertility, families and public policies. – Sevilla : European observatory on family Matters, 2000. – 26 p.
17. Ermisch J. The Econometric Analysis of Birth Rate Dynamics in Britain/ John Ermisch // The Journal of Human Resources. – 1988. – Volume 23(4). – P. 563-576.
18. Olausson P. Teenage Childbearing and Long-Term Socioeconomic Consequences: A Case Study in Sweden/ P. Olausson, B. Otterblad, G. Haglund, R. Weitoft and S. Cnattingius // Family Planning Perspectives. – 2001. – Volume 33(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agi-usa.org/pubs/journals/3307001.html>.
19. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-XII від 21.11.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
20. Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» № 1166-VII від 27.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>.
21. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – С. 83.
22. Boyer I. Flexible working for managers / I. Boyer. – London : Chartered Institute of Management Accountants. – 1993. – 94 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.opengrey.eu/item/display/10068/478646>.
23. Balancing Work and Family Life: Helping Parents Into Paid Employment // Organization for Economic Cooperation and Development Employment Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/11/12/2079435.pdf>.
24. Кодекс законів про працю України № 322-08 від 13.06.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
25. Витрати і ресурси домогосподарств у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2013/sb/07_13/zb_vrd_12.zip.
26. Доповідь «Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2010 році» (за матеріалами вибіркового обстеження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/gdn/nttk/sesd_2010.zip.
27. Доповідь «Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2011 році» (за матеріалами вибіркового обстеження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/gdn/nttk/sesd_2011.zip.
28. Letablier Marie-Thérèse Fertility and Family Policies in France / Marie-Thérèse Letablier // Population and Soc. Security. – 2003. – № 245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ipss.go.jp/webjad/WebJournal.files/population/2003_6/9.Letablier.pdf.
29. Büttner O. L'action publique face aux transformations de la famille en France / O. Büttner, M-T. Letablier, S. Pennec // Rapport de recherche Iprosec n 02, Centre d'Etudes e l'Emploi. – Paris, 2002.
30. Pison G. France 2012: stable fertility, declining infant mortality/ G. Pison // Population & Societies. – 2013. – № 498 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1634/publi_pdf2_population_societies_2013_498_fertility_mortality.pdf.
31. De Wachter D. Educational differentials in fertility intentions and outcomes: family formation in Flanders in the early 1990s / David De Wachter and Karel Neels // Vienna Yearbook of Population Research. – 2011. – Volume 9. – P. 227-258.
32. Шевчук П. Формування та перспективи динаміки життєвого потенціалу на період трудової діяльності / П. Шевчук, Г. Швидка // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 3. – С. 38-44.